

İBNÜ'L-CEZERİ: HAYATI ve ESERLERİ

Prof. Dr. Ömer KARA

Saygıdeğer hocalarım, kıymetli meslektaşlarım, değerli hazirun!

Hepinizi saygıyla hürmetle selamlıyorum. Tebliğime başlamadan önce bir iki önemli noktaya temas etmek istiyorum. Öncelikle aramızda Ğanim Kadduri hamed ve Tayyar Altıkulaç gibi Arap dünyasından ve Türkiye'den üstadlar var. Ayrıca kendilerinden ders aldığım kıymetli hocalarım mevcut. Huzurlarında tebliğ sunmamı, bir öğrencinin hocalarına ders takriri olarak değerlendirmelerini umuyor, eksiklerimi ve hatalarımı düzeltmelerini, sürç-i lisan edersek hoş görmelerini arzuluyorum. Diğer bir konu: Sürem kısıtlı olduğu için tebliğimi son derece muhtasar olarak sunmak durumunda kalacağım. Ayrıntıları tebliğin yayınlanmış şeklinden bulmak mümkün olacaktır. Bir başka nokta, tebliğde -zaman tasarrufu için- tarihleri sadece hicri olarak vereceğim. Son olarak diyanet işleri başkanlığımızın ve Mushaflar kurulunun hem genel anlamda uluslararası düzeyde hem de kıraat alanıyla ilişkili daha özel konularda yaptığı sempozyumları bir gelenek haline getirmesinden dolayı emeği geçen bütün ekibi kutluyorum.

Tebliğim iki bölüm halinde tasarlanmıştır. Hayatı bölümünü hem kronolojik olarak -tespit edebildiğim kadarıyla- doğumdan ölümüne kadar bir hiyerarşi içerisinde sundum, hem de bu tarih süreci içerisinde müellifin eserlerini yerleştirmeye çalıştım. İlmi şahsiyeti ve eserleri bölümünü ise eserlerini ta'dad etmek ve tanıtmak yerine kategorik olarak üstadın uzman olduğu veya katkı yaptığı alanlarda önemli eserlerini bir kısım değerlendirmeler eşliğinde sunmaya çalıştım.

HAYATI

Tam adı, Ebu'l-Hayr Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yusuf el-Cezeri'dir. Cezeri nisbesi, dedesinin Dicle ile Fırat arasında kalan Ceziretü İbn Ömer (Bugünkü Şırnak ilinin Cizre ilçesidir. Bu bölgenin bu ismi alması, ya Dicle ve Fırat nehirlerinin ortasında kalmasından ya da Dicle'nin etrafını sarmasından dolayıdır.) bölgesinden olmasına bağlanır. Müellif, hem Cezeri şeklinde nisbe olarak hem de İbnü'l-Cezeri şeklinde künye olarak anılmaktadır. Öteki Cezeri nisbeli müelliflerden ayrılması için İbnü'l-Cezeri nisbesinin tercih edilmesi daha münasip durmaktadır.

25 Ramazan 751 (26 Kasım 1350) tarihinde Şam/Dımeşk'te doğdu. Çocukluğu Şam'da geçmiştir. İlk tahsiline babasından başlamış, Kur'an'ı defalarca okumuştur (Cami, s. 127) Ebu'l-Hasan el-Kudsi'yle (764) 762 yılında ilk hatmini yaptıktan sonra iki yıl yanında kalmış, defalarca Kur'an'ı hatmetmiştir (Cami, 128-9) Ebu Ali Hasan b. Abdillah es-Suruci'den (764) Ebu Amr kıraatını ve bir takım kıraat usullerini (ıstılah ve rumuzları) almış, Şatibi'nin Hırzu'l-Emani'sinin büyük bir kısmını ezberlemiştir. 3 yıl kadar bu hocasından faydalanmıştır. 13 yaşlarında iken 764 yılı Kur'an'ın hıfzını tamamlamış, 765 yılında da hatimle teravih kıldırma görevini ifa etmiştir. Bu yıl

babasının da hocası olan Ebu Abdillah Muhammed el-Habbaz el-Ensari'den hafızlık icazeti almıştır. (Ğaye, II/217)

765 yılında İbnü'l-Buhari'nin talebelerinden hadis almaya başlamıştır. İbn Sellar diye meşhur olan Eminüddin Abdülvehhab b. Yusuf'tan 765 yılı şevvalinde Şatibiyye ve Teysirle birlikte Ebu Amr'ın kıraatını okumaya başlamış, 766 yılında hatmetmiştir. Daha sonra 766-767 yıllarında Hamza b. Habib ez-Zeyyat'ın kıraatiyle bir hatim yapıp sonra da Nafi ve İbn Kesir kıraatlerini cemederek Ra'd suresinin sonuna kadar okumuştur. Senelerce kendisinden değişik ilimler de dersler almıştır. (Cami, s. 130-31; Ğaye, I/483)

767 yılında kendi ifadesiyle hocaları arasında tecvidi en iyi bilen Ebu İshak İbrahim b. Abdullah el-Hamevi'den (773) tecvid ilmini öğrenmiş, kıraat-ı sebayı cem usulüyle okumuştur. (Cami, 146; Ğaye, I/30, 81) Aynı yıl Şihabuddin Ahmed b. Receb'den (775) bir müddet ders almıştır. İlaveten kendisi bir çok kıraat kitabını takrir etmiş, cem ve ifrad usulüyle Asım kıraatı başta olmak üzere bir çok kıraat okumuştur. (Cami, s. 148-9; Ğaye, I/53) Aynı yıl İbn Tahhan diye meşhur olan Şihabüddin Ahmed b. İbrahim'den (771) ders almış, İbn Amir ve Asım kıraatlarını; İbn Amir ve Kisai kıraatlarını cem usulüyle okumuş, el-Ehvezi'nin el-Veciz'ini takrir etmiş, Tecvid ilmi ve yazmanın inceliklerini öğrenmiş, ve icazet almıştır. (Cami, s. 149-50; Ğaye, I/33-4)

768 yılında Ebu'l-Meali Muhammed b. Lebban'dan (776) kıraat-ı sebayı on kitap eşliğinde cem usulüyle okumaya başlamış, daha sonra hacca gitmeye niyetlenmiş, Ramazana kadar bitirmek için dersleri yoğunlaştırıp hatmetmek için kendisinden izin istemiş, kabul görmemiştir. Dersi yarıda keserek babasıyla birlikte hacca gitmiştir ki bu ilk haccıdır. Zilkade ayında Medinede Harem-i Şerif imam hatibi Ebu Abdillah Muhammed b. Salih el-Medeni'den Bakara suresinin 25. ayetinin sonuna kadar cem usulüyle kıraat okumuştur. Aynı zamanda Ebu Abdillah Muhammed el-İşbili'nin Kafi adlı eseriyle; Dani'nin Teysirini tedris etmiştir.

Medine'de bir yıl kalan İbn Cezeri, hac dönüşü Dımeşkte 769 yılında İbn Lebban'la hatmini tamamlamış, sonra ikinci bir hatim yapmış ve bir çok kıraat kitabını okumuştur. Hocası Seriyüddin Ebu'l-Fida'nın huzurunda kendisine kıraat icazeti vermiştir. (Cami, s. 155-6, 193)

769 yılı Ramazanın başında yine babasıyla birlikte Mısır'a gelmiştir (ilk sefer). Burada ilk olarak Ezher Camii imamı ve Mısır reisülkurrası Fahreddin ed-Darir el-Bülbeysi ile görüşmüştür. Daha sonra İbnü'l-Cünci Seyfuddin Ebubekir el-Hanefi'den cem usulüyle kıraat okumaya başlamış, Nahl suresi 90. ayete gelince hocası vefat etmiştir. İbnü'l-Cünci'nin tavsiyesiyle İbnü'l-Bağdadi diye meşhur olan Takiyyuddin Ebu Muhammed Abdurrahman el-Vasiti (775) (Cami, 202-3; Ğaye, I/332) ve İbnü's-Saiğ diye meşhur olan Şemsuddin Muhammed b. Abdurrahman el-Hanefi'den kıraat-ı seba'yı tahsil etmiştir. Bu yıl içinde Ebu İshak İbrahim b. Ahmed el-Balebekki'den (798) Ebu'l-Kasım es-Safravi'nin Kitabü'l-İ'lan'ını okumuştur. (Cami, 207-8) 18 yaşında olduğu bu sırada başladığı eseri et-Temhid fi ilmi't-Tecvid'i 769 yılının 5 Zilhiccesinde Kahiredeki Zahiriyye medresesi civarında tamamlamıştır.

Bir yılı aşkın bir zaman Mısırda kalan Cezeri 770 yılı başında Dımaşk'a dönmüştür. Burada kaldığı süre içerisinde İbn Lebban'ın derslerine devam etmiş, bir taraftan da hocalarının izniyle Emevi camiindeki Kubbetü'n-Nesr'de kıraat okutmaya başlar ki 795 yılında Anadolu'ya kaçmasına kadar bu derslerine 25 yıl devam edecektir. (Cami, s. 117) İbn Setih namı Ebu'l-Abbas Ahmed b. Muhammed el-Ensari'den Şatibiyye ve Raiyyeyi okumuştur. (Cami, 221) Dımeşk Maliki kadısı Cemalüddin Muhammed el-Mesallati'nin (771) derslerine katılmış, kıraat ve hadis dersleri alarak icazet almıştır (Cami, s. 193-4). 770 yılında ilk oğlu Ebu'l-Feth Muhammed doğmuştur.

771 yılında evebeyniyle birlikte tekrar Mısır'a gelmiştir (2. sefer). Daha önce ders aldığı İbn Saiğ'den aşereyi, İbn Bağdadî'den de on kıraat imamıyla birlikte İbn Muhaysın, A'meş ve Hasan Basri kıraatlerini okumuştur. Yine Bahauddin Ebu Muhammed el-Mekki'nin (776) derslerine devam etmiş, icazet almıştır. (Cami, s. 198-9) Ayrıca Muhammed b. İshak el-Eberkuhi ve Abdülmü'min b. Halef ed-Dimyati'nin öğrencilerinden hadis almıştır. Şafii fakihi Cemalüddin Ebu Muhammed Abdurrahim b. Hasan el-İsnevi ve benzeri hocalardan fıkıh dersleri almıştır. Yemen karisi Ebu'l-Hasan Ali b. Şeddad el-Bürai'den ders almak için yanına gitmek istemiş, Şam'a dönmüş, ailesi izin vermediği gibi bu sıralarda kıraat ilmi okumak için gelenlerin sayısı çoğalmış, o yıl içinde üstad da vefat etmiştir. 18 yaşında iken Emevi camiinde Kubbetü'n-Nesr altında yapmaya başladığı kıraat dersi meşhur olmuş, Faşan, Tunustan, Endülüsten, Hindistandan, Anadolu'dan ve Acem diyarından talebeleri olmuştur. Bir taraftan ders verirken diğer taraftan da ders almaya devam etmiştir. Örneğin Ebu Abdillan Muhammed b. Ahmed el-Hevvari (780) ve Ebu Cafer Ahmed b. Yusuf er-Ruayni (779) gibi müderrislerden kıraat dersleri almış, bir çok kıraat kitabını okumuştur. (Cami, s. 189-190; Ğaye, I/152, II/60) Şemsuddin Muhammed b. Abdullah el-Makdisi'den (773) Müfredetü Yakub'u okumuştur. (Cami, 203-4)

772 yılında Balebek şehrinde Ebu'l-Abbas Ahmed b. Abdülkerim el-Ba'lebekki'den dersler almış, Ebu Yusuf Ahmed b. Hüseyin el-Kefri'den kıraat-ı sebayı başından sonuna kadar hatmetmiştir. Aynı yıl Nihayetü'd-Dirayat fi esmai ricali'l-kıraat adlı eserini yazmaya başlamıştır ki, 16 Cemaziyelahir 774 yılında tamamlayacaktır. (Ğaye, II/308).

773 yılında da Ebu Abdillan Muhammed el-Belevi'den dersler almış, 774 yılında İbn Kesir'den fıkıh tahsil etmiş ve fetva icazeti almıştır. 777-778 yılları arasında iki yıl boyunca Emevi Camii Kubbetü'n-Nesr'de kıraat derslerine kesintisiz devam etmiştir. Yine bu dönemde İbn Kavalîc diye meşhur olan Bedruddin Muhammed'den (778) de Kubbetü'n-Nesr altında bir çok kıraatı okumuş, icazet almıştır. (Cami, 217-8).

778 yılında tekrar Mısır'a gelmiş, (3. Sefer). Burada Ziyauddin Sadullah el-Kazvini'den usul ve belağat dersleri yanında fıkıh dersleri görmüş, icazet almıştır. Yine Ömer b. Reslan el-Bulkini'den (805) de fıkıh dersleri okumuş, icazet almıştır. Başka hocalardan da ders alan İbnü'l-Cezeri, Mısırda yedi yıl kadar kalmıştır. Bu tarihlerde İskenderiye'ye gelmiş, burada İbn Abdisselam ve İbn Nasr'ın talebelerinden hadis dinlemiştir. Muhyiddin Abdülvehhab el-Karavi el-İskenderi'den (788) Malik'in

Muvatta'ı ile birlikte Şemsuddin ez-Zehebî'nin bir kısım cüzlerini; Safravî'nin Kitabu'l-İ'lan'ını okumuştur. (Cami, 218-9)

779 yılında Memluk sultanı Zahir Berkuk'un danışmanı olarak tevki' u' d-dest (tuğrakeş-nişancı) görevini almıştır. 780 yılında yılında Ebubekir Ahmed adlı çocuğu dünyaya gelmiştir.

782 yılı Şaban ayında hocası İbn Sellar'ın vefatı üzerine Ümmü's-Salih Türbesi kıraat şeyhliği görevini de üstlenmiştir.

783 yılında Nihaye adlı tabakat eserini ihtisar etmeye başlamış, 795 yılında yılında tamamlamış, adını Ğayetü'n-nihaye koymuştur. (Ğaye, II/358)

785 tarihinde tekrar Şam'a dönmüştür. Kubbetü'n-Nesr altında kıraat okutmaya devam etmiş, kendisine Adiliyye Medresesinin kıraat şeyhliği görevi verilmiştir. Ayrıca Daru'l-Hadisi'l-Eşrefiyye şeyhliğine getirilmiş, yine Sultan Berkuk tarafından İbnü'l-Hüsbani Şihabüddin Ahmed b. İsmail'den boşalan Şamdaki Camiu't-Tevbe'nin hatipliğine atanmıştır ki, bu görev yüzünden İbnü'l-Hüsbani ile arasındaki ihtilaf senelerce sürecektir. Bir müddet Atabekiyye Medresesinin şeyhliğini yapmış olan Cezeri, Sultan Zahir Berkuk'un atabegi olan Aytemiş'in üstaduddarı Emir Kutlubey'in kendisine bazı idari görevler vermesi üzerine defalarca Mısır'a gidip gelmiştir. 788 yıllarında Dimeşk'te kendi nafakasıyla bir Daru'l-Kur'an inşa ettirmiştir.

789 yılında Ebu'l-hayr Muhammed adlı çocuğu dünyaya gelmiştir.

791 yılında Mısır ve Suriye Memluk sultanları arasında savaş çıkınca, Timur burayı işgal etmiş ve yağmalamıştır. Bu sırada İbn Cezeri, kendi yaptırdığı Daru'l-Kur'an'dadır. Suriye perişan haldedir. Timur da İbn Cezeri'yi aramaktadır. Herkes bir sığınak peşinde iken o da dualara sığınmış ve meşhur dua ve zikir eseri Hısnü'l-Hasin'i kaleme almıştır. Bu eserini yazdıktan birkaç gün sonra düşman bu ülkeyi terk etmiştir. Timur'un hışmından şimdilik kurtulmuştur. Ne var ki daha sonra korktuğu bu şey, başına gelecektir.

792 yılında Ebu Abdillah Muhammed b. Arefe et-Tunusi (803) hac maksadıyla Mısır'a gelince, kendisiyle tanışmış, onunla birlikte ikinci kez hacca gitmiştir. Hac sonrası Mısır'a birlikte dönmüşler, burada kendisinden ders görmüş, icazet almıştır. (Cami, 219-221) Kendisi 793 yılı Şaban'ında Şam'da Şafii kadılığına getirildiğini kaydetmiştir. Ancak diğer kaynaklardaki bilgilere göre naib-i saltanat Yelboğa'nın müdahalesiyle Berkuk eski kadı Şerefuddin Mesud'un göreve devam etmesini uygun görmüştür.

793 yılında Aytemiş'in vakıflarında muhasebeci ve sorumlu müdür olarak görev yapmıştır. Bu görevi yaptığı sıralarda su-i istimal yaptığı gerekçesiyle soruşturma açılmıştır.

794 yılında Mısır'a çocuklarıyla geldiğinde Ebu İshak el-Balebekki'den oğlu Ebubekir Ahmed ile birlikte Ebu'l-Kerem eş-Şehrezuri'nin Kitabu'l-Mısbah'ını okumuştur. (Cami, 208)

795 tarihinde Atabeg Aytemişle aralarındaki dava konusuyla ilgili olarak Mısırdan Dımeşka gelen İbn Cezeri, İbnü'l-Cemaa Muhibb el-Burhan'ın ayrılmasıyla Kudüs'teki Salahiyye Medresesi müderrisliğine tayin edilmiştir. 797 yılı başlarına kadar bu görevi sürdürmüştür. Bu görevde iken Mısır Sultanı Kutlubeg'i israftan dolayı eleştirmiş, bundan dolayı da Kutlubeg İbn Cezeri'nin arası açılmıştır. Yine İbn Cezeri'nin kurduğu Şam'daki Daru'l-Kur'an'ın Şerefüddin Mesuddan boşalan müdürlüğünü vermişti. Rivayete göre Cezeri bu sıralarda sıkıntılı durumdaki fıkıh hocası İbn Kesiri, Kutlubegin tuğrasını kullanmak suretiyle sıkıntısından kurtarmıştı. Bunun üzerine görevinden azledilmiştir.

Aynı yıl (795) Kahire'ye gitmiş, şaban ayında mal varlığını yönettiği Kutlubegle hesap görmek üzere Kudus üzerinden Dımeşk'a dönmüştür. İbn Cezeri ile Kutlubeg arasında uzun zaman devam eden anlaşmazlık sebebiyle Kahirede yapılan yargılama sonucunda Kutlubeg'in İbn Cezeri'den büyük miktarda alacaklı olduğuna hükmedilmiştir. Bu karar üzerine Mısırdaki mallarına el konan İbn Cezeri, yargılama biçimini ve verilen hükmü zulüm olarak nitelendirmiş, 795 yılı 1 cemaziyel ahirde Kahire'den kaçmış, İskenderiyeye gitmiştir. Burada bir müddet kalan müellif, 1 Recebte deniz yoluyla Antakya'ya geçmiştir. Orada yörenin kadısı ve kurraları kendisini karşılamış, aralarında Larende şeyhulkurrası Eminüddin Muhammed et-Tebrizi vardır. Antakya'da kaldığı süre içerisinde kurraya ders vermiş, bazılarına icazetlendirmiştir. Buradan Karaman mülküne gelir. Alaüddin Keykubat kendisini Konya'da karşılar. Konyadan Bursaya'ya gelir. Mallarının müsaderesinden 783 yılında Dımeşk'e gelip kendisinden kıraat alan talebesi Mümin b. Ali er-Rumi'nin haberi olunca olayı Yıldırım Bayezıd'a aktarmış, Bayezıd kendisini Bursa'ya davet etmiş, adına da Ulu cami yanında Daru'l-Kurra'yı inşa ettirmiştir. Bursaya gelince öğrencisi Mümin er-Rumi'nin misafiri olmuş, Sultan Yıldırım Bazeyıd ile buluşmuştur. Kendisine izzet ikramda bulunan Bayezıd, Bursada kalmasını istemiş, kendisine muallim-i sani ünvanı ve dolgun bir maaşla daru'l-kurranın riyasetini vermiştir. Bu görevde takriben iki buçuk ay kalan Cezeriye Memluk sultanı tarafından gasbedilen mali imkanları iade edilir.

798 yılının şevvalinden itibaren üç ay boyunca Bayezıd'ın dini danışmanı ve ordu hocası olarak İstanbul muhasarasına katılmıştır. 7 ay kadar süren muhasara, Macarların Tuna nehrini geçerek Sofya'ya yürümleri sebebiyle kaldırılmıştır. Aynı yıl 28 Zilhiccesinde Niğbolu savaşına katılmıştır. Savaştan sonra Bursaya dönmüş, kendisine "muallim-i sultani" ünvanı verilerek Yıldırım Bayezıd'ın çocuklarına (Musa, Mehmed, Mustafa) hoca tayin edilmiştir.

Bursada yedi yıl kadar kalan İbn Cezeri, 805 yılına kadar bir taraftan tedrisle uğraşırken bir taraftan da telife devam etmiştir. 798 yılında Bursa'da ilk eser olarak daha önce başladığı manzum nihayetü'l-berare fi'z-zaidi ale'l-aşere adlı eserini tamamlamıştır.

799 yılı Rebiul evvel ayında başladığı en-Neşr fi'l-Kıraati'l-aşr adlı eserini 9 ayda yazmış, tayyibetü'n-neşr adıyla bu eseri aynı senenin Şaban'ında manzum hale getirmiştir. Takrib ismiyle Neşr'i ihtisar etmiştir.

27 Zilhicce 805 yılında Timur ile Bayezid arasında Ankara savaşı vuku bulmuş, Beyazid yenilmiş ve Timur'a esir düşmüştür. Bursa yağmalanmış, Timur İbn Cezeri'nin bulunup getirilmesini istemiştir. Keşiş Dağı'na (Uludağ) sığınan birkaç alimle birlikte İbn Cezeri, Timur'un oğulları tarafından bulunup Timur'a getirilmiştir. Kendisine değer verdiği İbn Cezeri'ye izzet ve ikramlarda bulunmuş, ülkesinde kalmasını istemiştir. Timur'un Anadoluya işgale hazırlandığı sıralarda Keş Şehrinde kurduğu Timur Medresesine ilk müderris olarak İbn Cezeri'yi tayin etmiştir ki Timur ölünceye kadar iki yıl boyunca bu medresede ders vermiştir. Medresede ders vermeye devam eden İbn Cezeri, bir taraftan Timur'un götürdüğü yerlere gitmiş, diğer taraftan da eser telifine devam etmiştir. Burada Beğavi'nin Mesabihü's-Sünnesine bir şerh yazmış, mevlidü'n-Nebi hakkında 150 beyitlik bir eser kaleme almıştır.

Timur 807 yılında Cezeri'yi yanına alarak Semerkant'a gitmiştir. Daha sonra Keş'e dönmüş, bu olaydan 3 ay sonra 27 Şaban 807 yılında Timur ölmüştür. Yerine oğlu Halil Sultan geçmiştir. Timur zamanında memleketine gitmesine izin verilmeyen Cezeri'ye ülkesine dönmesine izin vermiştir. 807 yılının Zilhiccesinde Semerkand'dan ayrılan Cezeri, Nehşebe gelmiştir. Ancak devlet adamlarının izin vermesine karşı çıkmaları üzerine Sultan Halil Cezeri'yi tekrar Semerkand'a getirtmiştir. Sonraları izin çıkmış ve buradan 20 Muharrem 808 yılında yola çıkmıştır. Ceyhun Nehrinde boğulma tehlikesi geçiren Cezeri, Buhara'ya gelmiş, bir ay sonra 808'in Safer ayında Buhara'dan ayrılarak Herat'a geçmiştir. Herat sultanı Sultan Şahruh, kendisini şehrin dışında askeri törenle karşılamış, izzet ve ikramlarda bulunmuştur. Heratta Şahruh Sultan tarafından bir medrese kurması için görevlendirilmiş, bu medreseyi bitirinceye kadar şehrin alimleri kendisinden Buhari ve Mesabihu's-Sünne okutmalarını isterler. Müellif, Herat camiinde bu dersleri verdiği gibi kendi bazı eserlerini de kendi evinde okutmuştur.

Maveraünnehirdeki en iyi günlerini Heratta geçirmiştir. Burada derslerine devam etmiş, eser telif etmiştir. Burada en çok emek verdiği ve sevdiği öğrencilerinden biri Heratlı İbn İftihar olmuştur.

Türkistan ve Maveraünnehir valisi Uluğ beyle ilişkileri iyi düzeydedir. İbn Cezeri, Uluğ beyin nikahını kıymış, ed-Derecatü'l-aliye fi tabakati'l-ulemai'l-hanefiyye adlı eserini Uluğ beye takdim etmek üzere yazmıştır.

Herattan sonra Yezde ve oradan İsfahan'a geçmiş, burada bir müddet aşere dersleri vermiştir. 808 yılının Ramazan'ında Şiraz'a geri dönmüştür. Timur'un torunu vali Pir Muhammed onu zorla Şiraz ve havalisine kadı olarak tayin etmiştir ki bu görevine ölünceye kadar devam etmiştir. İbn Cezeri aynı zamanda burada bir Daru'l-Kur'an inşa etmiştir. İbn Cezeri, Şirazda iken Zatu's-Şifa fi sireti'n-nebiyyi'l-mustafa adlı eserini yazıp söz konusu valiye takdim etmiştir. 814 yılında oğlu Ebu'l-Feth Muhammed vebadan vefat eder.

816 yılından sonraki zamanda Camiu'l-esanid adlı eserini kaleme almıştır.

Senelerce maveraünnehir bölgesinde ders veren İbn Cezeri, 822 yılında üçüncü defa hacetmek için yola çıkmıştır. Basra-Mekke arasındaki Uneyze beldesinde Bedevilerin saldırısına uğramış, soyulmuş, canını kurtarıp Uneyze'ye sığınmıştır. Burada ed-Dürre fi kıraati's-Selaseti'l-mütemmeme li'l-aşere adlı eserini kaleme almıştır. O yıl haccını yapamaz. Bir müddet Yenbu'da kaldıktan sonra 823 Rebiulevvelde Medineye; 1 recebde de Mekke'ye gelmiştir. Hac mevsiminde burada kaldıktan sonra haccını ifa edip Şiraz'a dönmüştür. Hac yolculuğu sırasında uğradığı yerlerde dersler veren Cezeri, Medine'de Harem Şeyhi Tavaşi'ye kıraat okutmuş, 827 yılında Dımaşk'a, buradan da Kahire'ye gitmiştir. Yıllar önce kaçtığı bu şehirde Sultan Eşref Barsbay tarafından saygıyla karşılanmış, Kahire'de bulunduğu süre içerisinde dersler okutmuştur. Aynı yıl dördüncü haccını ifa ettikten sonra ticari maksatla Yemen'e gitmiş, Yemen Meliki Mansur Abdullah er-Resuli kendisine ilgi göstermiş, hadis dinlemiştir. Daha sonra Mekke'ye dönüp 828 yılında beşinci haccını ifa etmiş, 829 yılı başlarında tekrar Kahire'ye geçmiştir. Buradan da Dımaşk ve Basra üzerinden Şiraz'a ulaştı. 5 Rebiulevvel 833 yılında Şirazda Sukulisakafiyin'de bulunan evinde vefat etmiş, kendi yaptırdığı Daru'l-Kur'an'a defnedilmiştir.

İLMİ ŞAHSİYETİ VE ESERLERİ

Cezeri'nin 100 kadar eseri bulunmaktadır. Bu eserleri kategorik olarak Kur'an ilimleri-Kıraat, Hadis, Siyer-Tarih-Tabakat ve ötekiler diye dört kısım olarak değerlendirmek mümkündür. İlmî şahsiyetiyle eserlerini atbaşı götürerek kısaca bir değerlendirme yapalım.

İbn Cezeri, esas itibariyle kıraat ilminde zirve bir şahsiyettir. Kendisini iyi yetiştirmiş, 50'ye yakın hocadan ders almış, 60 kadar kitap tedris etmiş, bir çok talebe yetiştirmiştir. Bunun yanında kıraat alanında tarihe kayıt düşecek eserler ortaya çıkarmıştır. İbn Mücahid'in Kitabü's-seba'sıyla yaygınlaşan kıraat-i seba anlayışının Dani'nin Teysir'i ve Şatibi'nin Hirzu'l-emani'siyle yaygınlık kazanması, sahih kıraatların sadece sebadan ibaret olduğu ve yedi harf hadisindeki harf ile yedi kıraat kastedildiği şeklinde bir anlayışın ortaya çıkması, kendisinden önce seba dışındaki kıraatler üzerine yazılan eserlere ilgi gösterilmemesi karşısında İbn Cezeri sahih olduklarını düşündüğü aşere konusuna yönelmiştir. Önce Neşr'i yazmış, sonra tayyibe diye manzum hale getirmiş, sonra da Takribu'n-Neşr ismiyle ihtisar etmiştir. Amacı, eğitim programlarında seba yerine aşerenin yerleşmesini sağlamak olmuştur. Bu amacı gerçekleştirmek için Şatibi'nin Hirzu'l-Emani'sindeki yedi kıraati ona tamamlamak için bir tekmile olarak 240 beyitlik manzum ed-Dürretü'l-Mudiyye'yi yazmış, ardından da Dani'nin Teysir'ine Ebu Cafer, Yakub el-Hadrami ve Halef b. Hişam'ın kıraatlerini ilave ederek tekmile ve şerhi Tahbiru't-Teysir'ini oluşturmuştur. İbn Mihran en-Nisaburi'nin el-ğaye fi'l-kıraati'l-aşr adlı eseriyle başlayan geleneğin yaygınlaşmasına vesile olmuştur. Hidayetü'l-Mehere adlı eseri Ebu Cafer, Yakup ve Halef'in kıraatlerini sebaya eklediği 253 beyitlik manzum eseridir. Nihayetü'l-Berara adlı eseri (ki, el-Kıraatü's-Şazze diye de anılmaktadır) on kıraate İbn Muhaysin, A'meş

ve Hasan Basri kıraatlerinin eklendiği 450 beyitlik manzum eseridir. El-Elğazü'l-Cezeriyye adlı eser, kıraatte müşkil olan 40 meselenin 43 beyitle ele alındığı manzum bir eseridir ki Ikdu's-Semin ismiyle müellifin kendisi buna şerh yazdığı gibi, Bikai'nin el-Ecvibetü's-Seriyye adıyla bir şerhi vardır.

Diğer taraftan İbn Cezeri'yi iki döneme ayırmak mümkün gözükmemektedir. Cezeri-i Evvel ve Cezeri-i sani. İlki Cezerinin gençlik dönemini yansıtmaktadır. İlk döneminin eseri Müncidde on kıraatın tüm unsurlarıyla mütevatir olduğunu; ferşlerin yanında usul farklılıklarının da mütevatir olduğunu kabul etmişti. Usul farklılıklarının bazılarını mütevatir saymayan İbn Hacib'i, ferşi farklılıklarda da şaz bulunduğunu söyleyen Dani'yi eleştirecek düzeyde keskin bir görüşe sahipti. İkinci döneminde bu katı tevatür anlayışını yumuşatmış, nakilde tevatür yerine sahih olmayı şart koşmuş, Arap diline uygunluğunda velev bi vechin kaydını düşmüştür. Bu şartları taşımayan kıraat vechinin şaz ve batıl olduğunu kabul etmiştir. Meşhur on kıraatın yedi harf hadisindeki yedi harf kapsamında olduğunu benimsemiştir.

İbn Cezeri, kıraat ilminin öğretiminde cem metodunun uygulanabileceği görüşündedir. Ancak cem metodunu uygulamadan önce tevcidin iyi öğrenilmesi, kıraat ve resm-i hatta dair birer kitabın takrir edilip ezberlenmesi ve bütün kıraatlerin infirad tarikiyle okunmasını şart koşturmuştur.

Tecvid alanında üstad, genç yaşta Temhid'i tilavette karşılaşılan bir kısım yanlışları düzeltme maksadıyla kaleme alırken öte yandan talim amaçlı olarak da Mukaddimeyi 109 beyitlik manzum olarak tasarlamıştır. Mukaddime çok ilgi görmüş, üzerine yüzlerce çalışma yapılmıştır.

Kıraat tarihi alanında da yetkin bir şahsiyet olan Cezeri'nin Camiu'l-esanid'i önem arz etmektedir. İsnad'ı dinin rüknü kabul eden Cezeri, eserinde önce isnad'ı ele almış, sonra hayatının ana çizgilerini zikretmiş, kendisinden ders aldığı 40 küsur hocasının biyografisini ve isnadlarını -her biriyle ilişkilerini de katarak- ele almış, sonra da kendilerini görüp de ders almadığı yirmi iki kıraat aliminin biyografisini vermiştir. Ancak burada dikkatimi çeken unsur, Süleymaniye'deki bir yazma nüshadan tahkik edilen bu matbu eserde 18 hocasının biyografileri yazma nüshada mevcut olmadığı için matbu nüshada bulunmamasıdır. 9. Hocasından 13. hocasına kadar olan kısım eserde yer almamaktadır. Öte yandan 2011 yılında İsmail Şimşek tarafından Camiu'l-esanid üzerine yapılan bir yüksek lisans tezine ulaştık ki tezin sonunda eserin tahkikli neşrini yapmıştır. Şimşek, Süleymaniye nüshası yanında Dr. Emel Esin Kütüphanesindeki ikinci bir nüshayı kullanmıştır ki bu nüsha da Süleymaniye nüshasından istinsaktır. Dolayısıyla aynı eksiklik bu eserde de mevcuttur. Umuyoruz ki eserin yeni yazmalarının bulunmasıyla ortaya çıkarılacak bir tahkikle bu eksiklik giderilir. Hocalarını anlattığı kısımlarda kendisiyle ilgili bilgiler de verdiği için hayatının bazı çizgileri tamamlanamamaktadır. Bu yüzden önemlidir.

Kıraat tarihiyle ilgili ikinci nokta onun tabakat eserleridir. Öncelikle Nihayetü't-Dirayat'ı kaleme almıştır. Nihaye en azından şimdilik ortada yoktur. Geniş

olduğunu düşündüğü için de Çayetü'n-Nihaye olarak eseri ihtisar etmiştir ki bunda 4000'e yakın kurrayı incelemiştir.

İbn Cezeri'nin ikinci yetkin alanı hadistir. Gençlik yıllarında kıraatten sonra en çok eğildiği alan olmuş, bir çok hocadan hadis tahsil etmiştir. Yetişkinlik döneminde ise Buhari'nin Sahih'ini, Ahmed b. Hanbel'in Müsnedini, kendi şerhi Şerhu'l-Mesabihi başta olmak üzere bir çok hadis kitabını talebelerine okutmuştur. Hadislerin hıfzı, isnad konusu ve cerh ve tadil konusunda yetkin bir alim olduğu ve hadiste hafız mertebesinde olduğu kabul edilmiştir. Hadis alanında dua ve zikir kitabı olarak Timur'un Dımeşk'i yağmalaması esnasında sığınak olarak yazdığı Hısnu'l-Hasin adlı eseri vardır. Miftahu'l-Hısn adıyla bunu şerhetmiş, Uddetü'l-Hısn adıyla da ihtisar etmiştir. Bu eserler üzerinde de bir hayli çalışmalar yapılmıştır. Ahmed b. Hanbel'in Müsned'inin okutup hatmettiği sıralarda el-Mus'adu'l-Ahmed adlı eseri yanında el-Müsnedü'l-Ahmed ismiyle de bir şerh yazmıştır. Bunların yanında değişik isimlerle anılan el-bidaye fi ulumi'r-Rivaye adlı 370 beyitlik rivayet ilimlerini konu edinen eseri, iki ayrı 40 hadis metni, hadis ıstılahlarıyla ilgili Mukaddime fi İlmi'l-hadisi, Hz. Ali menakıbını ele alan Esne'l-metalib'i, ali isnad (avali) ve müselselat ile ilgili çalışmaları mevcuttur. Bunlar içerisinde en dikkate değeri ise Beğavi'nin Mesabihü's-Sünne'sine yazdığı şerhidir.

Siyer ve tarih-tabakat alanında varlık göstermiştir. Siyerde mevlid-i nebi (et-Tarif ve Urfu't-tarif) ve siyer-i nebi (zatü'ş-şifa) adlı iki eseri var iken tarih alanında ebeveyn-i nebi konusunda bir risale yanında Zehebi'nin tarihu'l-islam'ının muhtasarı ile hanefi tabakatı ile ilgili bir eser (ed-derecatü'l-aliye) kaleme almıştır.

Cezeri'nin ilgilendiği diğer bir alan fıkihtır. Bu alanda değişik hocalardan ders ve icazet almış, mecburi kadılık yapmıştır. Ancak fakih olarak ön plana çıkmamıştır. Fıkıh alanında zayıf olduğu gibi, kadılıkta da eleştiriye verdiği fetvalar ve üslubu cihetinden uğramıştır.

Bütün bu eserleri yanında çeşitli konularda yazılmış risaleleri de mevcuttur.

Son olarak İbn Cezeri ile ilgili yapılan çalışmalarda daha ileri düzey bir ivme ve kalitenin sağlanması adına bir kısım problematik noktalara temas ederek tebliğimi bitirmek istiyorum.

1) Üstada ait bir kısım eserlerin tahkiklerin bir veya iki yazma nüsha üzerinden kotarıldığı görülmektedir. Eserlerin orjinalini yakalamak ve eksiklikleri bertaraf etmek için var olan nüshalar bütünüyle incelenip bunlar üzerinde tenkitli neşir yapılmalıdır.

2) Cezeri nisbesiyle anılan alimlerin sayılarının bir hayli olması ve bunların bazılarının lakabının şemsüddin veya künyesinin Ebu'l-hayr olması sebebiyle bazen bu, eser nisbetlerinde karışıklığa sebep olmaktadır. Özellikle dil merkezli eserlerin nisbeti konusunda dikkat etmek gerekecektir. Örneğin İbn Haşşaş el-Cezeriye ait olan "Kaşifü'l-Hasase an Elfazi'l-Hulasa" adlı eser, İbn Cezeriye nisbet edilmektedir. El-İsabe fi levazimü'l-kitabe adlı eser de İbnü'l-Esir el-Cezeri'ye aittir. Yine tıb ve pozitif

ilimlere yönelik eserler de hakeza. Örneğin Risale fi't-Tıbb, Manzume fi'l-Felek vb. eserler.

3) Bazen İbn Cezeri'ye ait eserin zaptı konusunda ihtilaftan dolayı bu eserler sanki ayrı eserlermiş gibi gösterilebilmektedir. Örneğin El-Bidaye fi mealimi'r-Rivaye, el-Hidaye fi fununi'l-hadis, el-hidaye fi ulumi'r-rivaye, el-ıstılahatü'l-hadisiyye isimler tek bir eseri karşılamaktadır.

4) İbn Cezeri'nin tabakat kitaplarında yer almayan ancak kendisi tabakat ve diğer eserlerinde ismine atıf yaptığı eserler mevcuttur. Bunların bir çoğu mefkuddur; yahut da kütüphane köşelerinde mahtuttur. (Örneğin el-İs'ad, (Gaye, II0128), et-Takyid beyne's-şatibiyye ve't-tecrid (Gaye, I/374); Cüzün Müfredün fi şerhi Hadisi'l-ehrufi's-seba (Neşr, I/390), haşiye ala tayyibeti'n-neşr (Gaye, I/130); tabakatü'n-nühat (Gaye, I/613), el-Fevaidü'l-Mücemmea fi Zevaidi'l-Kütübi'l-Erbea vb.)

Sonuç olarak İbn Cezeri, Şeyhu'l-Kurra ve'l-İkra diye tarihe adını altın harflerle yazdırmış, kıraat ilminde çığır açmış, hem akademik düzeyde eserleri hem de talime yönelik eserleriyle tarih boyunca takip edilmiş bir şahsiyettir. 82 yıllık ömrünün 43 yılını Memluk topraklarında (Dımeşk ve Mısır'da), 7 yılını Anadolu'da (Osmanlı ülkesinde), 32 yılını ise Acem topraklarında (Timür Ülkesinde) geçirmiştir. Memlük sultanlarının gözdesi olmuş, Yıldırım Bayezid'in hace-i sultan'ı, muallim-i sanisi olmuş, Timur'un ve çocuklarının itibar ettiği bir şahsiyet olmuştur.

Ben bu tebliğimde üstadın hayatını ve eserlerini anahatlarıyla takdirlerinize arzitmeye çalıştım. Sempozyumun öteki tebliğleri İbn Cezeri'nin değişik yönlerine yoğunlaşarak konuyu derinleştireceklerdir. Beni dinlediğiniz için teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

KAYNAKÇA

Akakuş, Recep, "İlm-i Kıraat Otoritelerinden İmam Cezeri ve Torunu Kasım Paşa", *Diyanet Dergisi*, Ankara, 1990, cilt: 26, sayı: 4, s. 3-31.

Altıkulaç, Tayyar, "İbnü'l-Cezeri", *DİA*, İstanbul, 1999, XX/551-57.

Bağdadi, İsmail Paşa, *Hediyetü'l-Arifin*, Ankara, 1951.

Bağdadi, İsmail Paşa, *İzahu'l-Meknun*, Ankara, 1972.

Brockelmann, Carl, *GAL*, II/257-61

Brockelmann, Carl, *Suppl.*, II/274-78.

İbnü'l-Ğazzi, Şemsüddin, *Divanü'l-İslam*, Beyrut, 1990.

İbn Tağriberdi, ed-Delilu's-Şafi ala Menheli's-Safi, Mekke, 1980.

Kettani, Abdülhay b. Abdülkebir, *Fihrusü'l-Feharis*, Beyrut, 1986.

Hafız, Muhammed Muti', *Şeyhu'l-Kurra el-İmam İbnü'l-Cezeri*, Beyrut-Dımeşk, 1995.

Hartmann, M., "Cezire-i İbni Ömer", *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yay., İstanbul, 1968, III/152-4.

Işık, İsmail, *İbnü'l-Cezeri ve Camiü'l-Esanid* adlı eseri, (YL), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2011.

İbn Cezeri, *Camiu Esanidi İbni'l-Cezeri*, tah. Ahmed b. Hamud er-Rüveysi, Riyad, 2015.

İbn Cezeri, *el-Mus'adu'l-Ahmed fi hatmi Müsnedi'l-İmam Ahmed*, Riyad, 1990.

İbn Cezeri, *en-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr.* (tah. Ali Muhammed ed-Dabba'), Beyrut, ts.

İbn Cezeri, *et-Temhid fi İlmi't-Tecvid*, tah. Ğanim Kadduri Hamed), Beyrut, 1986

İbn Cezeri, *Ğayetü'n-Nihaye fi tabakati'l-kurra*, tah. G. Bergstraesser, Beyrut-Lübnan, 2006, II/217-220.

İbn Cezeri, *Kifayetü'l-Elma'i*, tah. Adnan Ebu Şame, Dımeşk, 1990.

İbn Cezeri, *Müncidü'l-Mukriin ve Mürşidü't-Talibin*, tah. Abdulhay el-Fermavi, Kahire, 1977

İbn Cezeri, *Tahbiru't-Teysir fi Kıraati'l-Eimmeti'l-Aşere*, Beyrut, 1983.

İbn Cezeri, *Takribü'n-Neşr fi'l-Kıraati'l-Aşr.* (tah. İbrahim Utve), Kahire, 2004.

- İbn Hacer, ed-Dureru'l-Kamine fi A'yani'l-Mieti's-Samine, Beyrut, 1993.
- İbn Hacer, İnbau'l-Ğumr bi ebnai'l-umr, Beyrut, 1967.
- İbn İmad, Şezeratü'z-Zeheb fi Ahbari men Zeheb, Beyrut, 1979.
- Katip Çelebi, Keşfu'z-Zunun, Ankara, 1971.
- Kehhale, Ömer Rıza, Mu'cemü'l-Müellifin, Beyrut, 1905-1987.
- Nuaymi, Abdulkadir, Devru'l-Kur'an fi Dımeşk, tah. Salahuddin Müneccid, Beyrut, ts.
- Sehavi, ed-Davu'l-Lami li ehli'l-karni't-tasi', Beyrut, ts., IX/255-260.
- Suyuti, Tabakatü'l-Huffaz, Beyrut, 1983.
- Suyuti, Zeylü Tabakati'l-Huffaz (Zeylü Tezkireti'l-Huffaz li'z-Zehebi içinde), Dımeşk, 1347, s. 376-7.
- Şevkani, el-Bedru't-Tali' bi mehasini men ba'de'l-karni's-sabi, Kahire, ts.
- Taşköprüzade, Eş-Şakaiku'n-Numaniyye, Beyrut, 1973
- Taşköprüzade, Miftahu's-Saade, Beyrut, 1985.
- Uleymi, Abdurrahman b. Muhammed, El-Ünsü'l-Celil bi Tarihi'l-Kuds ve'l-Halil, Ürdün, 1999.
- Yüksel, Ali Osman, Ulumu'l-Kaynaklarından Cezeri ve Tayyibesi, İstanbul, 1993.
- Zirikli, el-A'lam, Beyrut, 1976.